

JAN BIAŁOSTOCKI (1921 – 1988)

Strata, jaką pod koniec 1988 r. poniosła historia sztuki w Polsce, jest nad wyraz ciężka i bolesna. Po siedmiomiesięcznej poważnej chorobie 25 grudnia 1988 r. zmarł w Warszawie Jan Białostocki, uczony rangi międzynarodowej, wśród przedstawicieli nauki o sztuce swojego pokolenia nie mający w kraju równego sobie ani uzdolnieniami, ani pracowitością, ani osiągnięciami. Nie sposób dziś ogarnąć, a tym bardziej szczegółowo i wyczerpująco przedstawić Jego bogatej twórczości oraz wszechstronnej działalności naukowej i społecznej. Zanim to w przyszłości nastąpi już teraz, bezpośrednio po Jego śmierci, należy założyć hold Jemu i Jego dziełu.

Jan Białostocki, syn Jana i Walentyny Wereninow urodził się 14 sierpnia 1921 r. w Saratowie nad prawym brzegiem Wołgi, ale od dzieciństwa związany był stale z Warszawą, gdzie w 1939 r. ukończył IV Gimnazjum i Liceum Państwowe im. Adama Mickiewicza. W czasie wojny studiował na tajnym Uniwersytecie Warszawskim filozofię u Władysława Tatarkiewicza i Tadeusza Kotarbińskiego. Po powstaniu warszawskim od września 1944 r. do maja 1945 r. przetrzymywany był w obozach koncentracyjnych Gross-Rosen, Mauthausen i Linz III. W 1945 r. został asystentem Michała Walickiego w Zakładzie Historii Sztuki Średniowiecznej UW zanim jeszcze uzyskał magisterium z estetyki u Tatarkiewicza (1946), a równocześnie pracownikiem Muzeum Narodowego w Warszawie. Obie instytucje stały się miejscem Jego etatowej pracy do końca życia, tyle że Uniwersytet Warszawski z narzuconą przez władze przerwą od 1950 r. do 1959 r. po aresztowaniu w 1949 r. Walickiego. W obu przechodził kolejne szczeble kariery: naukowej i muzealnej. W 1950 r. otrzymał stopień doktora nauk filozoficznych w zakresie historii sztuki na podstawie rozprawy na temat niderlandzkiego krajobrazu okresu manieryzmu, wykonanej pod kierunkiem Stanisława Lorentza: *Pejzaż niderlandzki 1520–1620*. W 1955 r. Główna Komisja Kwalifikacyjna nadała Mu tytuł docenta historii sztuki. W 1959 r. podjął ponownie pracę w Uniwersytecie Warszawskim w Katedrze Historii Sztuki Nowożytnej i Krytyki Artystycznej; w 1962 r. został mianowany profesorem nadzwyczajnym, w 1972 r. zwyczajnym. Jednocześnie w 1955 r. objął w Muzeum stanowisko kustosa Działu Malarstwa Europejskiego, a od 1956 r. kuratora Galerii Sztuki Obcej¹.

Studia doktorskie w kraju uzupełnił w latach 1947/1948 pobytem we Francji, natomiast później w 1958 r. jako stypendysta Fundacji Forda przebywał w Princeton University w Stanach Zjednoczonych, gdzie zetknął się między innymi z Kurtem Weizmannem, biorąc udział w prowadzonych przez niego seminariach i z Erwinem Panofskym z The Institute for Advanced Study, którego osobowość naukowa w szczególnie sposób Białostockiego zafascynowała, czemu po jego śmierci w 1968 r. dał wyraz na piśmie.

W czasie 42 lat od zrobienia magisterium – jeśli nie liczyć pierwszych prób pióra z 1939 r. – stał się Jan Białostocki autorem ponad 500 publikacji: wieku książek, rozpraw i artykułów z zakresu sztuki dawnej i z dziedziny krytyki artystycznej, recenzji, pozycji publicystycznych i popularyzujących wiedzę o sztuce, wstępów do publikacji naukowych i popularnych, wstępów do katalogów wystaw oraz artykułów okolicznościowych².

¹ Nazwa „Galeria Sztuki Obcej” jest wyrazem przesadnego poczucia narodowej odrębności. Sztuka europejska nigdy Janowi Białostockiemu nie była obca!

² Bibliografię prac Jana Białostockiego do 1981 r. zebrała Wanda Wyganowska w książce *Ars auro prior. Studia Joanni Białostocki sexagenario dicata*, Warszawa 1981, s. 757–768. Wymaga ona uzupełnienia przez wprowadzenie odnośników do prac drukowanych kilkakrotnie (po polsku lub w różnych językach).

Wyjątkowa ruchliwość pisarska wysunęła Białostockiego na czoło w dziedzinie szeroko pojętej nauki o sztuce w Polsce i poza krajem, tym bardziej że publikacje Jego ogłaszane były zarówno po polsku, jak też w głównych językach europejskich: angielskim, francuskim, hiszpańskim, niemieckim, rosyjskim i włoskim, a także mających węższy zasięg odbiorców: bułgarskim, czeskim, duńskim, holenderskim, szwedzkim i węgierskim. Ukazywały się zaś w wydawnictwach wielu krajów europejskich i pozaeuropejskich w postaci osobnych książek, w czasopiśmie naukowych i naukowo-artystycznych, wielkich encyklopediach specjalistycznych i różnych dziełach zbiorowych. Są wśród nich prace pionierskie i odkrywcze, wzbogacające naukę i posuwające naprzód wiedzę o sztuce. Jest to dorobek poważny, jakim mało który badacz na polu nauk społecznych może się poszczycić.

Bogactwo i wielorakość twórczości pisarskiej Jana Białostockiego sprawia, że nie tylko nie sposób, ale i nie ma potrzeby zatrzymywać się przy kolejnych pozycjach bibliograficznych, tym bardziej że nie wszystkie są równej wagi, a część z nich stanowi powtórzenie w języku polskim lub w językach obcych własnych oryginalnych prac uprzednio już drukowanych w kraju albo za granicą. Dlatego też należy ograniczyć się do charakterystyki głównych dziedzin Jego zainteresowań i osiągnięć naukowych, którymi były: sztuka nowożytna od XV do XVIII w. (renesans, manieryzm, barok), teoria sztuki i dzieje doktryn artystycznych, ikonografia i ikonologia oraz wiążące się z tym zagadnienia metodologiczne.

W zakresie sztuki nowożytnej głównym przedmiotem badań Białostockiego było od początku malarstwo północne: niderlandzkie, flamandzkie i holenderskie, a w osobie Albrechta Dürera także niemieckie. Pozostawało to w ścisłym związku z pełnionymi przez Niego obowiązkami w Dziale Malarstwa Europejskiego, a tym samym z urzędzaniem stałych ekspozycji i organizowaniem zmiennych wystaw naukowych („Rembrandt i jego krąg”, 1956; „Malarstwo włoskie w zbiorach polskich”, 1956; „Malarstwo niderlandzkie 1450–1550 w zbiorach polskich”, 1960; „Sztuka czasów Michała Anioła”, 1963; „Malarstwo weneckie w zbiorach polskich, czeskich, węgierskich i drezdeńskich”, 1968), opracowywaniem katalogów zbiorów muzealnych, jak również z udziałem ekspozycji z Polski w wystawach instytucji zagranicznych. Dla całości malarstwa europejskiego końca średniowiecza i początku czasów nowożytnych w Polsce podstawowe do dziś znaczenie ma napisana wspólnie z Michałem Walickim książka *Malarstwo europejskie w zbiorach polskich 1300–1600* (1955, 1958).

Rozpoczęte jeszcze przed doktoratem studia stylistyczno-atrybucyjne nad malarstwem niderlandzkim, kontynuowane w latach następnych w artykułach *Gdańskie dzieło Joosa van Cleve. Z dzieł artystycznych stosunków Gdańska z Niderlandami* (1957) i *Poznańskie Leonardiana. Uwagi o Madonnie Quentina Messysa w Muzeum Narodowym w Poznaniu* (1957) oraz katalog *Malarstwo niderlandzkie w zbiorach polskich* (1960) stały się podstawą polskiego tomu korpusu malarstwa prymitywów niderlandzkich *Les primitifs flamands IX: Les musées de Pologne* (Gdańsk, Kraków, Warszawa) (1966)³. Tom ten jest trwałym wkładem nauki polskiej – w ramach międzynarodowej współpracy – do poznania malarstwa niderlandzkiego XV w.

Z kolei badania nad sztuką Rembrandta, zainicjowane wystawą i katalogiem *Rembrandt i jego krąg* (1956), pogłębione w rozprawach: *Rembrandt et ses élèves: trois problèmes* (1956), *Badania ikonograficzne nad Rembrandtem* (1957), *Rembrandt's Terminus* (1966) i *Rembrandt's Equus Polonus* (1969) wysunęły Białostockiego na czoło znawców malarstwa artysty. Jeszcze przed osiągnięciem 50 roku życia zyskał Białostocki w świecie sławę wybitnego europejskiego historyka sztuki. W 1969 r. Wolfgang Stechow, przedstawiając polskiego uczonego jako głównego referenta na temat ikonografii Rembrandta podczas sympozjum „Rembrandt and His Followers”, zorganizowanego w The Art Institute w Chicago, mógł powiedzieć: „He is preceded by an enviable reputation as one of Europe's most many-sided and productive art historians”⁴.

Trzecim zakresem studiów Białostockiego nad malarstwem północnym była twórczość Albrechta Dürera, co łączyło się z zagadnieniami teorii sztuki i doktryn artystycznych. Oprócz książki *Dürer jako pisarz i teoretyk sztuki* (1956), której popularnonaukowym dopowiedzeniem była

³ Rec.: J. Bruyn: „Oud Holland”, LXXXV, s. 56–59.

⁴ *Rembrandt After Three Hundred Years: A Symposium October 22–23 1969*, Chicago, 1973, s. 67.

monografia *Dürer* (1956), ogłosił Białostocki rozprawę *Opus Quinque Dierum: Dürer's Christ among the Doctors and Its Sources* (1959), napisaną w kontekście nawiązującego do dzieła Dürera wczesnorenansowego obrazu włoskiego w Muzeum Narodowym w Warszawie. Białostockiemu też przypadło w udziale opracować hasło „Dürer” w *Enciclopedia Universale dell'Arte* (1958); mutacja w języku angielskim (1961).

Obok malarstwa północnego niejednokrotnie tematów dostarczało Białostockiemu malarstwo włoskie, jak świadczą artykuły *Leonardo i jego krąg*. *Warszawskie Leonardiana* (1952) i *Guercino i jego św. Franciszek z aniołem grającym* (1957) oraz monografia *Caravaggio* (1955), żeby wymienić pozycje ważniejsze.

Na polu teorii sztuki był Jan Białostocki wybitnym znawcą pojęć stylowych. Jego badania w tym zakresie zapoczątkował artykuł *Pojęcie manieryzmu i problem odrębności sztuki polskiej w końcu XVI i w początku XVII w.* (1953). Postać skryształowaną ujęcia tego zagadnienia nadał artykuł *Barok: styl, epoka, postawa* (1958), a konsekwentne poszerzenie zakresu przyniosły artykuły: *Późny gotyk: rozwój pojęcia i terminu* (1963)⁵ i *Rokoko: ornament, styl i postawa* (1970). W wymienionych pracach wykazał Białostocki nieprzeciętną erudycję bibliograficzną, umożliwiającą podsumowanie ówczesnego stanu badań.

Wśród prac dotyczących teorii sztuki osobne miejsce zajmują studia z dziejów doktryn artystycznych, powstające równoległe do prowadzonych przez Białostockiego wykładów uniwersyteckich. Ich pierwszą grupę tworzą materiały źródłowe zaopatrzone w obszerny komentarz. W ramach ukazującej się pod redakcją Juliusza Starzyńskiego serii Państwowego Instytutu Sztuki „Teksty źródłowe do dziejów teorii sztuki” wydał Białostocki, oprócz wspomnianej wyżej książki o Dürerze jako teoretyku sztuki, tomy: *Poussin i teoria klasycyzmu* (1956)⁶, *Rembrandt w oczach współczesnych* (1957) oraz *Dwugłos o Berninim (Baldinucci i Chantelou)* (1957).

Do grupy drugiej należą rozprawy i artykuły o poglądach na sztukę artystów włoskich. Na szczególną uwagę zasługują artykuły o Albertim: *Pojęcie natury w teorii sztuki renesansu* (1962) i *Potęga piękna. O utopijnej idei L. B. Albertiego* (1963), a dalej rzecz o G. P. Bellorim *Idea malarza, rzeźbiarza i architekta: manifest barokowego klasycyzmu* (1960) oraz rozprawy o teorii sztuki baroku: *Dwa aspekty hiszpańskiej teorii malarskiej doby baroku* (1968) i *Czy istniała barokowa teoria sztuki* (1970).

Grupa trzecia obejmuje przyczynki do niektórych pojęć z dziejów doktryn artystycznych, jak *Carattere* (1958), *Ars i Usus: teoria i praktyka artystyczna Renesansu* (1959) i *Terribilità* (1966).

Wartość dydaktyczną ma przede wszystkim zainicjowany przez Białostockiego i pod Jego redakcją wydawany wybór oraz opracowanie tekstów źródłowych pod tytułem *Historia doktryn artystycznych*, cz. 1, t. I (1978, 1988), t. II (1985); wcześniej ukazała się cz. 2 autorstwa E. Grabskiej i M. Poprzęckiej (1974).

Oddzielną dziedziną badań Jana Białostockiego, której problemy graniczą z interpretacją dzieła sztuki i współczesną metodologią, jest ikonografia. Już ogłoszone w 1949 r. artykuły *Harfa Dawida i młot Tubalkaina* oraz *Ignavia gotycka i Orion, łowca zajęcy*, a w 1950 r. *Bitwy i sielanki Ichthyophagów* były pierwszym zwiastunem nowego podejścia do tematu ikonograficznego, które różniło się zakresem i metodą analizy od tradycyjnego typu rozpraw z kręgu ikonografii historycznej, jaki reprezentuje Jego artykuł *Izabella Portugalska. Zagadnienia ikonografii portretowej XVI w.* (1953).

Później wzbogacił Białostocki warsztat historyka sztuki o nowe ujęcie formy i tematu dzieła sztuki w rozprawie *Zagadnienie tradycji i przekształceń ikonograficznych* (1959), wprowadził do badań stylistycznych pojęcie „modusu” w artykule *Styl i modus w sztukach plastycznych* (1966) oraz ukazał rolę tematu ramowego i jego znaczenie dla przekształceń ikonograficznych archetypu w artykule *Encompassing Themes and Archetypal Images* (1965).

⁵ Artykuł Białostockiego o późnym gotyku stawia za wzór dla postulowanego przez siebie wyjaśnienia pojęcia sztuki około 1200 r. K. Hofmann: *The Year 1200. A Centennial Exhibition at the Metropolitan Museum of Art*, New York 1970, s. XXXV: „In constituting finally the notion of the art around 1200 a reflection on the different positions in earlier art-historical writing would seem to be a revealing contribution. For the notion of Late Gothic Jan Białostocki recently presented a detailed survey of this kind. Such a study should clarify which concepts, aspects, and motifs were instrumental in isolating the art of 1200 in previous scholarship”.

⁶ Rec.: G. Kauffman: *Kunstchronik*, XI, 1958, s. 19–21.

Wreszcie lata od końca siódmego dziesięciolecia do początku następnego przyniosły cenne interpretacje ikonograficzne i próby ukazania przemian różnych wątków i motywów w pracach: *Symbolika drzewi w sepulkralnej sztuce baroku* (1968), *Kompozycja emblematyczna epitafiów śląskich XVI w.* (1968), *Nereidy w Kaplicy Zygmunta* (1969), a także *The Eye and the Window. Realism and Symbolism of Ligh Reflections in the Art of Albrecht Dürer and His Predecessors* (1970).

W zakresie metodologii, respektując różne, sprzeczne nieraz ze sobą podejścia do sztuki, reprezentował Białostocki programowo ikonologię, najpierw w haśle „Iconografia e iconologia” w *Enciclopedia Universale dell'Arte* (1962; mutacja angielska 1963), następnie zaś w hasłach „Iconographie” w *Encyclopedia Universalis* (1970), „Iconography” w *Encyclopedia of the History of Ideas* (1973)⁷ i „Iconografia” w *Encyklopedia Europea* (1977), jak również w wielu artykułach, między innymi w przemówieniu *Aby M. Warburgs Botschaft. Kunstgeschichte oder Kulturgeschichte* (1981). Nic więc dziwnego, że André Chastel zatytułował swoje wspomnienie pośmiertne o Białostockim *Un maître de l'iconologie*⁸.

We wszystkich pracach z zakresu historii i teorii sztuki nie zapominał Białostocki o współczesnym miłośniku dawnej sztuki i szerokim adresie społecznym. Dlatego też Jego liczne rozprawy, studia i artykuły doczekały się wydań zbiorowych w postaci książek: *Pięć wieków myśli o sztuce. Studia i rozprawy z dziejów teorii i historii sztuki* (1959, 1976)⁹; *Teoria i twórczość. O tradycji i inwencji w teorii sztuki i ikonografii* (1961); *Sztuka i myśl humanistyczna. Studia z dziejów sztuki i myśli o sztuce* (1966); *Refleksje i syntezy ze świata sztuki* (1978); *Symbole i obrazy w świecie sztuki, I–II* (1982); na koniec *Refleksje i syntezy ze świata sztuki. Cykl drugi* (1987).

Część materiałów zawartych w wymienionych pracach udostępniona została czytelnikowi niemieckiemu w publikacji *Fundus-Bücherei Stil und Ikonographie. Studien zur Kunstwissenschaft* (1966, 1981)¹⁰, przetłumaczonej na język hiszpański (1973). Czytelnik anglosaski może zapoznać się z późniejszymi studiami Białostockiego, zebranymi w tłumaczeniu w okazałym tomie *The Messages of Images. Studies in the History of Art*, stanowiącym pierwszą monografię założonej przez Józefa Grabskiego serii „Artibus et Historiae”. Tom ten dotarł do rąk Autora już w czasie Jego śmiertelnej choroby¹¹.

Zainteresowany przede wszystkim sztuką zagraniczną, nie zaniedbywał Jan Białostocki sztuki polskiej. Świadczą o tym liczne studia, z jednej strony wzbogacające dotychczasowe interpretacje stylistyczne, np. polskiego manieryzmu; z drugiej zaś wskazujące sposoby stosowania lub udoskonalania nowych metod badawczych. Dzięki zaś równoczesnemu publikowaniu prac po polsku i w językach obcych wprowadzał Białostocki zagadnienia sztuki polskiej, a równocześnie i polską historię sztuki, do historii sztuki powszechnej. Jeśli głos naszej historii sztuki dociera z Polski daleko poza granice kraju, udział w tym Jana Białostockiego jest decydujący. A najszerzym echem odbił się dwukrotnie dzięki Niemu: najpierw po ukazaniu się siódmego tomu *Propyläen Kunstgeschichte: Spätmittelalter und beginnende Neuzeit* (1972)¹², uwzględniającego sztukę polską w opracowaniu polskich historyków sztuki (Adam Miłobędzki, Piotr Skubiszewski), gdzie we wprowadzeniu odrzucił Białostocki etykietę stylową na rzecz swoistej *concordia discordans* czy, jeśli kto woli, *coincidenatia oppositorum*, po raz pierwszy zestawiając ze sobą dzieła wczesnego renesansu na równi z dziełami późnośredniowiecznej sztuki północnej Europy, następnie zaś po opublikowaniu sześciu wykładów *The Wrightsman Lectures*, wygłoszonych przez Białostockiego w 1973 r. w Nowym Jorku pod auspicjami Instytutu Sztuk Pięknych Uniwersytetu Nowojorskiego: *The Art of the Renaissance in Eastern Europe: Hungary, Bohemia, Poland* (1976)¹³.

⁷ Także pod tytułem *Skizze einer Geschichter der beabsichtigten und der interpretierenden Ikonographie*, w: E. Kaemmerling (hrsg.): *Iconographie und Ikonologie, Theorie – Entwicklung – Probleme*, Köln 1979 (Bildende Kunst als Zeichensystem 1), s. 15–63.

⁸ *Le Monde*, 31 décembre 1988.

⁹ Rec.: W. Tatariewicz: *Myśl o sztuce*, w: „Przegląd Humanistyczny” 1961, nr 3, s. 143–147; A. Angyal: „Deutsche Literaturzeitung” 1961, nr 7/8, s. 711–715.

¹⁰ Rec.: J. Montagu: „Art Bulletin” 1969, t. LI, s. 197–198.

¹¹ Obejmuje on między innymi artykuły i rozprawy, które ukazały się po 1981 r.

¹² Rec.: W. Wiegand: *Das Doppelgesicht eines Jahrhunderts: Jan Bialostockis Kunstgeschichte. Spätmittelalter und beginnende Neuzeit*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” 1972, nr 263; A. Reinle: *Propyläen-Kunstgeschichte. Zu den Bänden 6. und 7.*, „Neue Zürcher Zeitung” 1973, nr 283.

¹³ Rec.: T. DaCosta Kaufmann: „Art Bulletin” 1978, t. IX, s. 164–169.

Przy wszystkich wymaganiach stawianych swojemu warsztatowi naukowemu i poważnych osiągnięciach naukowych Jan Białostocki był równocześnie znakomitym popularyzatorem na polu historii sztuki w najlepszym tego słowa znaczeniu, potrafił bowiem umiejętnie zaspokajać pilne potrzeby zamówienia społecznego, nie rezygnując z naukowej ścisłości. Przez jedenaście lat prowadził w warszawskiej telewizji cykl: „Jak patrzeć na dzieło sztuki” i „Ogniwa dziejów kultury” (1957–1968). Miał dar syntezy, pisał stylem pięknym i przystępnym, czego wymownym świadectwem jest *Sztuka cenniejsza niż złoto. Opowieść o sztuce europejskiej naszej ery* (1963, 1966, 1968)¹⁴, książka przeznaczona dla przeciętnego miłośnika sztuki, będąca równocześnie pożyteczną lekturą pomocniczą dla słuchaczy szkół wyższych i kandydatów na studia. Tytuł jej tak się zrosł z osobą Autora, że okazała się książką z artykułami 115 przyjaciół, kolegów i uczniów, dedykowana Janowi Białostockiemu w sześćdziesięciolecie Jego urodzin i wręczona Mu 23 października 1981 r. w Pałacu na Wyspie w Łazienkach Królewskich, powtarza w tytule polski nagłówek po łacinie: *Ars auro prior*¹⁵.

W ocenie własnej twórczości zachowywał Białostocki uderzającą powściągliwość. Odpowiadając 8 czerwca 1976 r. na pytanie o własne najważniejsze osiągnięcia, napisał: „Upowszechnianie w Polsce założeń metody treściowej analizy dzieła sztuki, rozwiniętych za granicą. Opracowanie i spopularyzowanie zasobów malarstwa europejskiego w zbiorach polskich. Opracowanie i przedstawienie w kontekście europejskim sztuki renesansu we wschodniej Europie”¹⁶.

Jan Białostocki miał umysł żywy, ruchliwy, chłonny. Literaturę bieżącą śledził i przyswajał sobie z nienagannym mistrzostwem. Oglądał recenzje ważniejszych książek w takich czasopismach jak „Art Bulletin”, „Burlington Magazine”, „Kunstchronik”. Zapraszany był do komitetów redakcyjnych wielu czasopism polskich, jak „Biuletyn Historii Sztuki”, „Rocznik Muzeum Narodowego”, „Rocznik Historii Sztuki”, „Polish Art Studies” i zagranicznych: „Art Bulletin”, „Artibus et Historiae”, „Gazette des Beaux Arts”, „Répertoire d'art et d'archéologie”. Od 1960 r. do ostatniej chwili był redaktorem kwartalnika „Bulletin du Musée National de Varsovie”, w umiejętny sposób przewyciężając biurokratyczne trudności.

Zainteresowania i uzdolnienia intelektualne sprawiły, że uprawiał również krytykę artystyczną i zajmował się sztuką współczesną, do czego skłaniały Go własne uzdolnienia plastyczne. Był bowiem grafikiem w okresie wojny i powojennym, wykonywał drzeworyty, lubił projektować okładki swoich książek i odpowiadać za ich szatę typograficzną. Wystawa prac graficznych Białostockiego towarzyszyła jubileuszowej uroczystości w Łazienkach.

Dla ogólnej charakterystyki dorobku naukowego Jana Białostockiego nie bez znaczenia jest na koniec uznanie, z jakim Jego prace spotykały się nie tylko w Polsce, ale i poza jej granicami i to zarówno ze strony uczonych tej miary, co Erwin Panofsky czy Ernest H. Gombrich, jak też młodszych i najmłodszych historyków sztuki, którzy do Jego dorobku nawiązują¹⁷. Najwyższym

¹⁴ Red.: A. Osęka: „Nowe Książki” 1964, nr 3 (331), s. 97–100.

¹⁵ J. A. Chrościcki: *W aurze sztuki*, w: „Biuletyn Historii Sztuki” 1984, t. XLVI, s. 445–446.

¹⁶ „Informacja o działalności naukowej, dydaktycznej i zawodowej prof. dr. Jana Białostockiego (8 czerwca 1976 r.)”. Panu prof. Jerzemu Łozińskiemu dziękuję za udostępnienie mi tego tekstu.

¹⁷ Dla przykładu: E. Panofsky: *Renaissance and Renascences in Western Art*, Stockholm 1960, s. 127, przypis 2 ze s. 123 (*Albrecht Dürer jako pisarz i teoretyk sztuki*, 1956); idem: *Problems in Titian. Mostly iconographic*, New York 1969, s. 14, przypis 15 (*The Renaissance Concept of Nature and Antiquity*, 1963); E. H. Gombrich: *Art and Illusion*, London 1960, s. X, wymienia Jana Białostockiego wśród tych, „who kindly read the manuscript of this book at various stages and offered suggestions for its improvement”.

Do pism Białostockiego odwołują się między innymi: S. Ringbom: *Icon to Narrative. The Rise of the Dramatic Close-Up in Fifteenth-Century Devotional Painting*, Abo 1963, 1984, s. 179–187 („Opus Quinque Dierum”, 1959); K. Bauch: *Ikongraphischer Stil. Zur Frage der Inhalte in Rembrandts Kunst. Studien zur Kunstgeschichte*, Berlin 1967, s. 123–151 (*Ikongraphische Forschungen zu Rembrandts Werk*, 1957); Ch. Tümpel: *Ikongraphische Beiträge zu Rembrandt*, „Jahrbuch der Hamburger Kunstsammlungen” 1968, nr 13, s. 95 nn. (jak wyżej); idem: *Studien zur Ikongraphie der Historien Rembrandts*, „Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek” 1969, nr 20, s. 107 nn. (jak wyżej); D. Summers: *Michelangelo and the Language of Art*, Princeton 1981, s. 521 („Terribilità”, 1967) i 588; M. A. Holly: *Panofsky and the Foundations of Art History*, Ithaca-London 1984, s. 24, 25, 99, 101, 111–112, 147–148, 163 i 249; Erwin Panofsky (1892–1968): *Thinker, Historian, Human Being*, 1970 oraz „Iconography and Iconology”, 1963); E. Frolid-Kraft: *Kunstwissenschaft – Eine Disziplin in der Krise? Sonderdruck aus dem Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 122. Jahrgang 1985, So. 1, s. 1 i 12 (*Skizze einer Geschichte der beabsichtigten und der interpretierenden Ikongraphie*, 1979), 9 (*A Comparative History of World Art, is it possible? 1979*) i 30 (*Reflections on Facts and Generalizations in the History of Art*, 1978); D. Summers: *The Judgements of Sense. Renaissance Naturalism and the Rise of Aesthetics*, Cambridge 1987, s. 39 („The Eye and the Window”, 1970) i 339.

wyrazem tego uznania są doktoraty honorowe, jakie otrzymał od uniwersytetów w Groningen (1969) i Brukseli (1987), a także nagrody za twórczość naukową: im. Herdera (1970), im. Aby M. Warburga (1980)¹⁸, im. Jurzykowskiego (1981); na koniec w 1988 r. przyznano Mu „Premio Canaletto” i nagrodę Wormlanda.

Nakreślony obraz osiągnięć Jana Białostockiego nie byłby pełny bez uwzględnienia Jego działalności dydaktycznej. W latach 1949–1957 był wykładowcą historii sztuki na Wydziałach Aktorskim i Reżyserkim w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej w Warszawie, a w okresie 1950–1951 prowadził seminarium i wykład z historii sztuki średniowiecznej na Uniwersytecie Łódzkim.

W Uniwersytecie Warszawskim pełnił m.in. obowiązki kierownika Zespołu do Badań Doktryn Artystycznych (od 1969 r.), kierownika Zakładu Historii Sztuki Powszechnej Nowożytnej (od 1971 r.), przewodniczącego Rady Naukowej Instytutu Historii Sztuki (od 1975 r.), dyrektora tego Instytutu (od 1984 r.). W latach 1961–1962 był ponadto prodziekanem do spraw studenckich na Wydziale Historycznym, a w ciągu roku akademickiego 1966/1967 kuratorem Katedry Historii Sztuki Średniowiecznej. W prowadzonym przez siebie seminarium uniwersyteckim wykształcił grono młodych pracowników, wyróżniających się na polu historii sztuki nowożytnej, do którego należą Juliusz A. Chrościcki, Maria Poprzęcka, Sergiusz Michalski.

Niezależnie od obowiązków dydaktycznych w Uniwersytecie Warszawskim zapraszany był na gościnne profesury, między innymi w Rijksuniversiteit w Leydzie (1963), Yale University w New Haven, Connecticut (1965/1966), Universidad Nacional w Mexico City na Wydziale Architektury (1966/1967), New York University (1972/1973), University of Wisconsin (1972/1973), Pennsylvania State University (1973), Collège de France (1978), Carlton University w Ottawie (1979) i Australian National University w Camberra (1980) oraz w Cambridge (1985).

Ponadto z inicjatywy różnych instytucji naukowych i muzealnych wygłaszał Białostocki wykłady i odczyty w licznych ośrodkach zagranicznych wszystkich (z wyjątkiem Afryki) kontynentów. Jak stwierdził Werner Hofmann w swoim przemówieniu z okazji nadania Janowi Białostockiemu nagrody im. Aby M. Warburga: „Heute zählt er zu den begehrtesten Vortragsreisenden zwischen Los Angeles und Rom, Uppsala und Bonn”¹⁹.

Wreszcie chętnie brał czynny udział w rozmaitych sympozjach, kolokwiach, konferencjach krajowych i zagranicznych oraz Międzynarodowych Kongresach Historii Sztuki: w Nowym Jorku (1961), Bonn (1964), Budapeszcie (1969), Granadzie (1973), Bolonii (1979), Wiedniu (1983) i Waszyngtonie (1986). W Bonn przewodniczył sekcji „Stilgeschichte und Ikonographie”, w Granadzie sekcji „Interprétation de l'oeuvre d'art et son classement historique”.

Dzięki swej rozległej wiedzy i organizacyjnej rzetelności cieszył się Jan Białostocki wielkim autorytetem i zajął czołowe miejsce na polu historii sztuki w kraju i za granicą.

W latach 1963–1980 z największym oddaniem piastował godność prezesa Zarządu Głównego Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Od 1964 r. był członkiem, a od 1969 r. wiceprezesem Międzynarodowego Komitetu Sztuki (CIHA).

Członek korespondent Polskiej Akademii Nauk w Warszawie od 1971 r., został także wybrany członkiem Królewskiej Holenderskiej Akademii Nauk (1971), Flamandzkiej Akademii Nauk w Belgii (1972), Akademie für Literatur und Wissenschaft in Moguncji (1973), Akademii Sztuk Pięknych San Fernando w Madrycie (1978), Accademia Clementina w Bolonii (1986), Ateneo Veneto w Wenecji (1987). Był ponadto od 1960 r. członkiem instytutu Raccolta Vinciana w Mediolanie, a w Polsce członkiem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1961), Polskiego Towarzystwa Filozoficznego (1967), Warszawskiego Towarzystwa Naukowego (1981) oraz Pen Clubu.

Sekretarz naukowy Komitetu Nauk o Sztuce PAN w latach 1962–1968, zastępca przewodniczącego w latach 1969–1972, od 1972 r. przewodniczył Komitetowi do końca swego życia. Od 1960 r. był też członkiem Rady Naukowej Instytutu Sztuki PAN. Z ramienia Polskiej Akademii Nauk reprezentował Polskę w Międzynarodowej Unii Akademickiej (UAI). W latach 1984–1987 przewodniczył Międzynarodowej Radzie Filozofii i Nauk Humanistycznych (CIPSH), działającej przy UNESCO.

¹⁸ *Übergabe des Aby-M.-Warburg Preises für das Verleihungsjahr 1980 im Kaisersaal des Rathauses am 16. April 1981, Hamburg 1981* („Vorträge und Aufsätze herausgegeben vom Verein für Hamburgische Geschichte”, Heft 23).

¹⁹ W. Hofmann: *Laudatio auf Jan Bialostocki*, w: *Übergabe des Aby-M.-Warburg-Preises* (jak w przypisie 18), s. 16.

Powszechny szacunek, jakim się cieszył Białostocki, sprawił, że w okresie „Solidarności” został zastępcą przewodniczącego Komitetu Porozumiewawczego Stowarzyszeń Twórczych i Naukowych (1980–1981) i przewodniczył Komitetowi Organizacyjnemu Kongresu Kultury Polskiej, którego debaty otworzył 11 grudnia 1981 r.²⁰

Za swoje prace i działalność odznaczony został Komandorią (1981), Krzyżem Oficerskim (1969) i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1961), dwukrotnie był laureatem nagrody państwowej I stopnia, miał również nagrodę Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (1969), otrzymał także Medal Komisji Edukacji Narodowej. Wyróżniony został ponadto odznaczeniem „Corona d'Italia”.

Jako uczony Jan Białostocki był niezwykle wrażliwy na bodźce intelektualne. Potrafił umiejętnie nawiązywać do wartościowych osiągnięć nauki. Wysuwało Go to w historii sztuki na przodujące miejsce. Tak właśnie było w odniesieniu do malarstwa Rembrandta, gdy posłużył się metodą ikonograficzną Erwina Panofsky'ego. Z potrzebą chłonięcia wszystkiego, co nowe łączyła się Jego otwartość wobec świata i ludzi. W całym zaś swoim postępowaniu wykazywał dalekowzroczną inicjatywę, energię i zdyscyplinowanie. Uświadomiwszy sobie raz cel swojej pracy i obranej działalności, miał na tyle silną wolę, by owocnie realizować stojące przed Nim zadania. Umiał być pierwszym wśród pierwszych.

Podobnie jak Władysław Tatarkiewicz, mając możliwość pozostania na stałe za granicą, aby w lepszych warunkach uczyć i prowadzić badania, mimo piętrzących się z roku na rok trudności, kraju nie opuścił.

Obdarzony słuchem absolutnym, odziedziczonym zapewne po ojcu muzyku, czytany w literaturze pięknej wysokiego lotu, był wierny tradycji prawdziwego humanizmu w kulturze europejskiej. W świetle tej tradycji określał miejsce historii sztuki wśród nauk humanistycznych.

Dla Jego naukowego profilu wyjątkowo pomyślny był fakt, że jako uniwersytecki historyk sztuki od początku pracował równocześnie w muzeum, gdzie na co dzień miał do czynienia z dziełami sztuki. Sprawiało to, że sztuka stała się dla Niego – powtarzając słowa Białostockiego o Michale Walickim – „nie tylko przedmiotem badania, lecz także materią przeżycia”²¹. Dlatego też wiedza Białostockiego o sztuce, a przede wszystkim o malarstwie, jak u Walickiego, była wiedzą szczególną. Łączyła rozległą erudycję z głębokim znawstwem.

Uczony humanista, historyk sztuki, muzeolog, pedagog, organizator życia naukowego, żył Jan Białostocki z podwójnym przyspieszeniem: fizycznym, gdy starał się najkrótszą odległość pokonywać autem, i psychicznym, liczył bowiem czas zegarem wewnętrznym, którego wskazówki szybciej się poruszały niż wskazówki naszych zegarów, a ceną, którą za to przyspieszenie przyszło Mu zapłacić, była przedwczesna, ciężka choroba i śmierć²².

Kraków, czerwiec 1990 r.

LECH KALINOWSKI

²⁰ J. J. Szczepański: *Kadencja*, Warszawa 1986, s. 131.

²¹ *Sztuka i historia. Księga pamiątkowa ku czci profesora Michała Walickiego*, Warszawa 1966, s. 6.

²² O Janie Białostockim informują między innymi: *Wielka Encyklopedia Powszechna*, PWN, Suplement, Warszawa 1970, s. 51; *Kto jest kim w Polsce 1984: Informator Biograficzny*, edycja 1, Warszawa 1984, s. 56–57; Kaemmerling: *Ikonographie und Ikonologie* (jak w przypisie 7), s. 504–505; *Hofmann: Laudatio auf Jan Białostocki* (jak w przypisie 13, s. 12–19), a także *In memoriam Joanni* (sic! powinno być: Joannis) *Białostocki. Mowy wygłoszone na pogrzebie Profesora Jana Białostockiego dnia 30. grudnia 1988 r.*, nakładem Stowarzyszenia Historyków Sztuki bez roku i miejsca wydania oraz wspomnienia pośmiertne: J. Z. Łoziński: *Jan Białostocki 1921–1988*, „Życie Warszawy” 1988, nr 301; W. Wiegand: *Mitteleuropa als Aufgäbe. Zum Tod des Kunsthistorikers Jan Białostocki*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 29 grudnia 1988; W. Sauerländer: *Kunst ist vor dem Gold*, „Süddeutsche Zeitung” z 30 grudnia 1988; A. Chastel: *Mort de l'historien d'art Jan Białostocki. Un maître de l'icologie*, „Le Monde” z 31 grudnia 1988; S. Michalski: *Patriot – und Europäer im Denken und Handeln. Zum Tod von Jan Białostocki*, „Neue Zürcher Zeitung” z 3 stycznia 1989; „Fernaussgabe” 1989, nr 2, s. 29; J. A. Chrościcki: *Jan Białostocki 1921–1988*, „Polityka” z 14 stycznia 1989; M. Poprzęcka: *Jan Białostocki*, „Przegląd Katolicki” z 29 stycznia 1989; P. Skubiszewski: *Jan Białostocki*, „The Burlington Magazine” 1989, nr 1035, t. CXXXI; idem: *Jan Białostocki*, w: J. Białostocki: *Il Quattrocento nell'Europa Settentrionale*, Toronto 1989; J. Z. Łoziński: *Jan Białostocki* (14 août 1921–25 décembre 1988), „Revue de l'Art” 1989, nr 84; J. A. Chrościcki: *In Memoriam Jan Białostocki (1921–1988)*, „Artibus et Historiae” 1989, nr 20; idem: *Jan Białostocki 1921–1988*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 1989, nr 2; P. H. Feist: *Jan Białostocki (14 VIII 1921–25 XII 1988)*, „Bildende Kunst” 1989, nr 4; W. Sauerländer: *Jan Białostocki (14 VIII 1921–25 XII 1988)*, „Jahrbuch der Bayrischen Akademie der Wissenschaften” 1989; X. Moyssem: *Jan Białostocki, 1921–1988*, „Annales del Instituto de Investigaciones Estéticas”, 1989, s. 280; J. Thuillier: *In memoriam Jan Białostocki, 1921–1988*, „XXVII Congrès International d'histoire de l'art. L'art et les révolutions. Conférences plénières”, Strasbourg 1990. O metodzie J. Białostockiego pisał ostatnio F. Bernabei: *Jan Białostocki, Formalism and Iconology*, „Artibus et Historiae” 1990, nr 22 oraz S. Michalski w recenzji z: *Jan Białostocki, The Message of Images. Studies in the History of Art. Biblioteca Artibus et Historiae*, ed. Józef Grabski. Wien, IRSA-Verlag 1988, „Kunstchronik” 1991, nr 44.